УДК 35.1

М. В. ВЛАДИМИРОВ

ДЕРЖАВНА ВЛАДА В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

***В**исвітлено питання щодо шляхів трансформації державної влади в умовах розвитку громадянського суспільства.*

Ключові слова: культура, політична культура, громадянська позиція, державна влада, трансформація суспільства.

***T**he questions on the ways of transformation of the government in the development of civil society.*

Key words: culture, political culture, citizenship, government, transformatsiya society.

Створення сучасної, ефективної системи державної влади є важливим чинником виходу українського суспільства з політичної кризи, що має забезпечити становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої, європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури, демократії. Розвиток і вдосконалення організації та здійснення державної влади є процесом надзвичайно складним, розрахованим на тривалий період, тому цей процес має відбуватися на ґрунтовній науковій основі. За радянських часів численні проблеми функціонування державної влади не досліджувалися в повній мірі або й зовсім залишалися без наукового аналізу. Власне, цим і обумовлюється особлива актуальність теоретичних розробок у цій сфері. Сьогодні дослідження проблем державної влади в Україні значно активізувалися [1], та, на жаль, багато питань все ще потребують детальнішого опрацювання. Зважаючи на це, метою даної статті є визначення суті державної влади, в тому числі її особливостей в умовах громадянського суспільства.

Питання, що пов’язані з природою влади та культури зокрема, досліджуються вже досить давно. У межах філософії досить ґрунтовно аналізуються змістовні ознаки влади та специфічні особливості її прояву (Макіавеллі, Боесі, Боден, Гельвецій, Дідро, Гольбах, Руссо, Гоббс, Локк, Вольтер, Кант, Гегель, Берк, Фіхте, Ніцше, Шпенглер, Сен-Симон, Оуен, Фур’є, Маркс, Дюркгейм, Вебер, Гумбольдт, Маблі, Юм, Моска, Парето, Бернхем, Кроз’є, Берклі, Бентам та ін.).

Слід також зазначити, що окремі ідеї і напрацювання, що були використані як концептуальні, взято з робіт таких дослідників, як Г. Алмонд, Л. Іонін, Д. Кола, В. Розенбаум, Н. Седих та ін.

Якщо сформульована загальна проблема дослідження стосується трансформації форм державної влади, то, на нашу думку, невирішеною її

частиною залишається теоретичне питання щодо ролі державної влади в умовах розвитку громадянського суспільства.

Метою цієї публікації є дослідження феномену державної влади у вимірах громадянського суспільства.

Державна влада як вид влади публічної є тією суспільною силою, котра здатна з допомогою правових та організаційних засобів реалізувати волю держави в межах конституції та законів [10, с. 20]. Політологи вважають, що державна влада – це державна організація політичного управління суспільством, яка як за обсягом, так і за засобами впливу перевищує всі інші різновиди влади в усіх соціальних утвореннях. Вона поширюється на всі сфери суспільного життя, здійснюється за допомогою спеціального апарату примусу або переконання та володіє монопольним правом видавати загальнообов'язкові нормативно-правові акти [5, с. 390].

За своєю суттю, державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів та посадових осіб, що представляє собою здійснення влади народу [4, с. 7]. Суть державної влади в різних державах різна. У демократичних державах вона має демократично-правовий характер (проте не можна занадто категорично визначати її як загальнонародну), в антидемократичних навпаки, вона заснована на державному примусі, насильстві, свавіллі, беззаконні. Характер і суть державної влади проявляються в її практичній діяльності з реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, в її дієздатності, у здібностях і можливостях правильно управляти державою й суспільством, в її законності чи беззаконні, в її моральності чи аморальності.

Матеріальною основою діяльності сучасної держави, а також духовною опорою буття держави, що створює умови для розвитку нового типу культури і нової організації соціального управління, виступає громадянське суспільство. Суверенні індивіди в громадянському суспільстві через суспільний договір формують державу, яку наділяють владою і правовими основами для своєї діяльності. Через діяльність держави, її відповідних органів здійснюється саморегуляція суспільства, при цьому найефективнішим засобом регламентації процесу самоорганізації суспільства є право, яке у взаємодії з державою становить нормативне інституційне утворення.

Тобто державна влада повинна ефективно впливати на суспільство через законотворчість, на основі якої і розвивається громадянське суспільство, а останнє натомість забезпечує особливий порядок створення державних інституцій, в тому числі законотворчих.

Не приводячи через невеликий обсяг публікації детальний аналіз наукового доробку щодо проблем визначення сутності державної влади, узагальнимо, що в умовах громадянського суспільства державна влада повинна володіти такими вагомими ознаками. Перша ознака полягає в тому, що державна влада повинна бути легальною, легітимною та законною. Легальність означає, що первинним актом утвердження державної влади

завжди має бути закон. При цьому слід враховувати дві особливості: закони можуть прийматися, змінюватися й відмінятися різними способами; інколи, навіть прийняті відповідно до встановленого порядку, закони можуть легалізовувати явно тоталітарну владу [7, с. 20].

Крім того, легальність влади передбачає право на застосування примусу, тобто створює умови для підпорядкування законам. Отже, право, втілене в конституції та законах, і виражене у правосвідомості громадян, визнає за державною владою здатність здійснювати соціальну організацію, управління й примус на основі закону і в межах компетенції.

Легітимація державної влади є ще важливішою, адже жодна державна влада не може спиратися тільки на закони й примус. Щоб бути стійкою, вона повинна мати підтримку суспільства, тобто джерелом утвердження державної влади повинен бути народ. Саме таке положення закріплено у ст. 5 Конституції України, проте якщо проаналізувати ситуацію в Україні, стає очевидним, що зовнішнє демократичне правління не завжди є запорукою того, що влада здійснюється в інтересах народу [1, с. 43].

Крім того, параметри державної влади продовжують знижуватися. Спостерігається очевидне домінування не просто держави над суспільством, а виразне домінування однієї з гілок влади над іншими, а отже, з'являються ознаки авторитаризму.

Авторитетність тоталітарної чи авторитарної влади ґрунтується на насильстві, репресіях, тому питання про її легітимність або взагалі не постає, або підміняється ідеологічними гаслами про покликання влади, її святість, значимість історичної ролі тощо [8, с. 70]. Легітимна влада демократичного суспільства має залежати від волевиявлення народу.

Законність влади витікає з її легальності та легітимності і виражена в праві. З іншої сторони, законодавче оформлення існуючої влади це і її легалізація, і легітимація. Таким чином, існує кругова залежність між категоріями: законна, легітимна і легальна влади [6, с. 17].

Друга ознака зводиться до того, що державна влада повинна бути єдиною. Неподільність влади в межах території держави передбачає поняття державного суверенітету України, закріплене у Декларації про державний суверенітет України [3]. Єдність державної влади розуміється не як єдність відповідного органу або вищої посадової особи в державі чи неподільність їх функцій і компетенції, а в розумінні єдиної організованої волеспрямованості, яка виявляється у єдності права, що здійснюється. У будь-якій демократичній країні державна влада, незважаючи на всі свої розгалуження, за своєю сутністю єдина. Наявність двох чи більше державних влад свідчить про загрозливу ситуацію, яка може закінчитися громадянською війною [9, с. 330-331].

Що стосується внутрішнього розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, то цей принцип уже давно застосовується для запобігання надмірної концентрації, узурпації влади та інших негативних тенденцій і є, по суті, поділом функцій державної влади

між різними органами. Кожна з гілок державної влади має чітко визначені повноваження, функції, цілі й обмежена в можливостях впливу на інші гілки, слугує знаряддям стримувань і противаг. Спеціалізація ж окремих державних органів влади зобов'язує їх до взаємодії та співпраці для вирішення спільних завдань і функцій. Проблема організації влади виходить на проблему територіальної розгалуженості органів державної влади, тобто розмежування її між центральними, регіональними і місцевими органами [11, с. 18].

У зв'язку зі складністю існування системи державної влади ще одним із принципів її функціонування є відкритість влади, яка забезпечує індивідам можливість для аналізу діяльності державної влади.

Наступна риса державної влади полягає в тому, що вона повинна здійснюватися елітою суспільства, професійні та моральні якості якої відповідають політичним вимогам часу. Цього вимагає принцип авторитету влади і добровільного визнання її з боку громадян. Вимога щодо вираження владою інтересів народу не означає, що будь-хто може виконувати державно-владні повноваження. Народ, який відмовляється від правління обраних або не вміє його організувати та підтримати, не має морального права вимагати кращого життя.

Далі суттєвим елементом змісту державної влади є те, що вона повинна ґрунтуватися на справедливості, але має право й обов'язок відступати від неї виключно тоді, коли цього вимагає підтримка національного, духовного і державного буття народу [9, с. 331]. Встановлення справедливості у суспільному житті людей, є, безперечно, одним з основних завдань державної влади: це випливає із самої природи права й держави. Проте реальні умови державного існування бувають такими, що висування цього завдання на перший план може призвести до загибелі, краху держави.

Підведемо підсумки: по-перше, узагальнивши й проаналізувавши всі тлумачення терміну "державна влада", її можна визначити як відносини щодо здійснення функцій і повноважень держави спеціально створеними органами та посадовими особами шляхом прийняття нормативно-правових актів у межах і порядку, передбачених законодавством.

По-друге, демократія як форма здійснення державної влади полягає не в тому, щоб меншість підкорялася більшості, а в тому, щоб більшість враховувала інтереси найменшої верстви населення. Державна влада – це не панування осіб, які наділені нею, а служіння цих осіб на користь спільного блага: для організації та консолідації суспільства і нації, для створення необхідних умов для економічного й політичного розвитку.

По-третє, авторитет державної влади, її легітимність, стан демократії в сучасному суспільстві значною мірою визначаються існуванням громадянського суспільства. Сформоване на засадах плюралізму, толерантності, поваги до прав і свобод особи, воно спроможне протистояти етатистським тенденціям з боку держави, домагатися рівноваги з державною владою для оптимального здійснення громадського врядування.

У науковій літературі державна влада визначається як різновид соціальної влади, що має вольовий характер та втілюється в державно-правових інститутах, реалізується безпосередньо державою в особі її органів та посадових осіб чи делегована або санкціонована нею, тобто здійснюється від її імені, за її повноваженнями та при її підтримці [3, с. 92]. Умовно можна виділити дві групи основних елементів державної влади: елементи, що визначають її сутність і природу – суверенність, верховенство, незалежність і самостійність; інституціональні елементи, що організаційно оформлюють державну владу та роблять її постійно функціонуючою та загальнообов'язковою – державні органи та установи, а також правові норми.

Насамперед, із державною владою тісно пов'язане поняття "суверенітет держави". Влучно охарактеризував цей зв'язок відомий учений М. Палієнко, який стверджував, що "суверенітет - не сама державна влада, але лише певна властивість її, в силу якої вона є вищою і незалежною правовою владою... Тому суверенітет часто і називають вищою, незалежною територіальною владою" [1, с. 37].

Насправді, державна влада виникає лише в результаті суверенних прав народу і володіє повноваженнями лише в межах, визначених народом відповідно до демократичної процедури. Верховенство державної влади полягає в тому, що саме вона започатковує фундаментальні засади суспільства і держави, визначає основи взаємовідносин особи й держави, принципи організації й діяльності всіх суспільних інституцій. Незалежність і самостійність державної влади виявляється в тому, що вона є такою і стосовно до тих, хто безпосередньо не виражає і не репрезентує волі народу.

Державна влада є одним із основних інститутів конституційного права та розглядається як організаційно цілісний підрозділ нормативно-правового змісту не всіх норм конституційного права, а тільки Конституції, норми якої регулюють відповідний вид споріднених політико-правових відносин, пройнятих певною єдністю і виділених в окремий комплекс. До цього інституту включаються такі групи конституційних норм, які мають єдиний предмет правового регулювання, а саме відносини у сфері здійснення державної влади.

Професор В. Погорілко визначає конституційно-правовий інститут державної влади як сутність державної влади полягає в її легітимності, яка законодавчо закріплена в Конституції України завдяки волі народу як єдиного джерела влади і здійснюється згідно з конституційними принципами народного суверенітету, поділу влади та верховенства права законодавчим, виконавчими та судовими органами на підставі загальнодержавних програм, спрямованих на забезпечення прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності, з метою досягнення гідних умов її життя [2, с. 236].

Треба відзначити, що комплексного дослідження стосовно державної влади як конституційно-правового інституту в нашій країні, особливо за радянських часів, не проводилось, можна говорити лише про окремі погляди

різних вчених на це питання. Але, якщо їх проаналізувати, то можна зробити висновок про єдність думок стосовно саме цих зазначених спільних складових інституту.

Такими найголовнішими складовими, насамперед, є: положення про джерело державної влади, її носії, основні принципи здійснення держаної влади, положення про характер державної влади, положення про спрямованість та мету здійснення державної влади, систему органів державної влади.

Конституційні положення про джерело і соціальні суб'єкти державної влади безпосередньо пов'язані і з іншим елементом цього інституту – принципами організації державної влади. Єдина за своєю сутністю державна влада будує свою організацію і діяльність на підставі двох основоположних принципів, закріплених у Конституції, – поділу її на законодавчу, виконавчу, судову гілки влади та верховенства права. Перший принцип стосується більше організації влади, тому що за ним визначається система державних органів. Саме органи законодавчої, виконавчої, судової влади є суб'єктами конституційно-правових відносин з приводу організації державної влади. Ще одним таким суб'єктом є людина. Другий принцип стосується переважно діяльності цих органів. Він означає здійснення повноважень цими суб'єктами у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів, крім того, всі закони повинні прийматися на основі Конституції та відповідати її.

Характер державної влади визначається залежно від форми державного режиму та джерела державної влади – демократичний чи авторитарний. Метою діяльності по здійсненню державної влади в Україні державними органами є забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, розвиток та зміцнення демократичної, соціальної та правової держави, зміцнення громадської злагоди на землі України.

Таким чином, державна влада – явище соціально-політичне. Це основна форма прояву політичної влади певної соціальної спільності (народу, класу тощо), що володіє спеціалізованим апаратом для регулювання суспільних відносин та верховенством у суспільстві. Найважливіші елементи державної влади - це воля і сила. Державна влада як вид публічної влади є саме тою суспільною силою, яка здатна за допомогою правових і організаційних засобів здійснювати волю держави в рамках конституції і законів. Державна влада є особливим видом публічної влади. Маючи всі ознаки публічної влади, державна влада, разом з тим, має ознаки, притаманні лише їй.

Чим же відрізняється державна влада від інших видів публічної влади? У просторі державної території функціонують різні форми (прояви) публічної влади, носіями яких є регіональні чи місцеві публічно-правові корпорації – органи самоврядування, політичні партії, інші корпорації громадян. Державна влада відрізняється, насамперед, такими ознаками: вона охоплює всю територію держави і все населення, а не певну їх частину; державна влада є пріоритетною і вправі наділити інші види публічної влади владними

повноваженнями; саме державна влада здійснює контроль за станом законності в країні і функціонуванням інших видів публічної влади, в т.ч. їх фінансових систем; лише державна влада опирається у своїй діяльності на потужний державний апарат; державна влада серед методів своєї діяльності має державний примус, чого позбавлені інші суб`єкти публічної влади; державна влада є легальною та легітимною.

Легітимність державної влади тісно пов'язана з її легальністю. Термін "легальний" походить від латинського "legalis" і означає "законний". Легітимація державної влади відіграє ще більш важливу роль, ніж легалізація, бо жодна державна влада не може опиратися лише на існування законів, які її проголошують, або на насилля. Щоб бути стійкою, міцною, вона повинна знайти підтримку суспільства, певних груп, впливових осіб. Така підтримка можлива передусім певними діями (в тому числі голосуванням), а також думками, настроями, почуттями. Наприклад, державна влада завжди намагається поставити себе в таке становище, щоб виключити недовіру до себе і, тим більше, різкий прояв незадоволення. Навіть якщо підтримка населення не особливо цікавить носіїв реальної державної влади (наприклад, в умовах диктатури), вони так або інакше намагаються отримати підтримку впливових сил. Але справжня легітимація державної влади, яка покликана виступати юридичним вираженням суспільства, представником його інтересів, існує лише тоді, коли таку владу підтримують не окремі особи або соціальні та інші групи, а більшість населення даної країни. На відміну від легалізації, легітимація державної влади опирається переважно на внутрішні спонукальні мотиви, внутрішні стимули. Вона пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей. Неможливо нав'язувати легітимацію людям іззовні.

Вона створюється відданістю людей даному суспільному порядку (інколи - правлячій особі), який, за уявленням населення тієї чи іншої країни, в умовах конкретної історичної епохи виражає основоположні цінності буття. В основі цього лежить віра людей у те, що їх блага залежать від збереження і підтримання даного порядку, переконання в тому, що цей парадокс виражає їх інтереси. Тому легітимація прямо пов'язана з інтересами людей, які частіше за все оцінюються ними усвідомлено, але інколи мають і неусвідомлений характер (наприклад, підтримка фашистської влади, в кінцевому рахунку призвела до тяжких бідувань німецького народу [11, с. 42]).

Стосовно організації державної влади на сучасному етапі реформування української державності необхідно зазначити, що на її здійснення безпосередньо впливає політична влада. Оскільки представники останньої відображають власні суб'єктивні погляди щодо політики, яку потрібно реалізовувати через державний апарат, вони безпосередньо впливають на здійснення державної влади, яка за визначенням є підпорядкованою особам, що визначають політику держави. Важливу роль у справі функціонування державної влади відіграє система стримувань та противаг, ефективність якої

виявляється лише в тому випадку, коли повноваження та компетенція всіх органів державної влади включають в себе як виключні повноваження, так і спільні, саме за допомогою яких і будується механізм взаємодії та взаємозалежності гілок влади.

Література:

1. *Верник О.* Межі державної влади / О. Верник, А. Машков ; за заг. ред. В. Самохвалова. – К., 2001. – 216 с.

2. *Чехович Т.* Сутність і юридична природа державної влади / Т. Чехович // Часопис Київського університету права. – К., 2003. – № 3. – С. 18–21.

3. *Котюк В. О.* Загальна теорія держави права : навч. посіб. / В. О. Котюк . – К. : Атіка, 2005. – 592 с.

4. *Козюбра М.* Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти) / М. Козюбра // Українське право. – 1995. – № 1(2). – С. 4–13.

5. Органи державної влади України : монографія / за ред. В. Погорілка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. Корецького, 2002. – 592 с.

6. *Богинич О. Л.* Форми здійснення державної влади в постсоціалістичних країнах / О. Л. Богинич // Правова держава. – Вип. 11. – К., 2000. – С. 41–47.

7. *Рябов С.* Державна влада: проблеми авторитету й легітимності / С. Рябов. – К., 1996. – 124 с.

8. *Оборотов Ю.* Современное государство: основы теории : учеб. курс. – Одесса, 1998. – 132с.

9. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990. – К., 1991. – 8 с.

10. *Соловйова І.* До питання про визначення поняття державної влади в Україні / І. Соловйова // Правова держава. – Вип. 9. – К., 1998. – С. 329–332.

11. *Цвєтков В.* Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія / В. Цвєтков, В. Горбатенко. – К., 2001. – 248 с.

Надійшла до редколегії 29.11.2013 р.